

BİR DÖNEMİN İKİ FARKLI ANLATIMI – KÜL TİĞİN YAZITININ ÇİNCE VE TÜRKÇE METİNLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI*

Tuba YALINKILIÇ**

Özet

Orhun yazıtlarında, bütün Türkologların üzerinde hassasiyetle durduğu bir Köktürkçe metin, bir de akademisyenlerin yeterince irdelemediği Çince metin bulunmaktadır. Her ne kadar Bilge Tonyukuk yazıtları öz bir Türkçe ile yazılmış, Köktürk Devleti tarafından dikilmiş, yine Köktürk Devleti'nin merkezinde bulunan Kül Tigin yazıtı ve Bilge Kağan yazıtının ön yüzü Tang Hanedanlığı tarafından yazdırılmış ve hatta Tang Hanedanlığı sanatçılarına inşa ettirilmiş olsa da yazıtlar dış görüntüsü itibarıyla tamamen Çin tarzındadır ve yazıtların üzerindeki Köktürkçe metinler Türkler tarafından eklenmiştir. Kül Tigin yazıtının Çince metnini Xuan Zong bizzat kendisi, Bilge Kağan yazıtının Çince metnini ise Xuan Zong'un emriyle kurmayları yazmıştır. Metinlerde merhum Kül Tigin ve Bilge Kağan yâd edilir. İki yazıtta da Türkçe metinlerde büyük bir kısım tekrar niteliğindedir. Tekrar eden kısım, Bilge Kağan'ın, Kül Tigin'in vefatı üzerine dile getirdiği duygulardan müteşekkildir. Gerek Türkçe olsun gerek Çince, her metin Tang Hanedanlığı ve Köktürk Devleti ilişkileri tarihinden bahseder. Fakat farklı olarak, Çince metinde Tang Hanedanlığı Türklerin dost ve dürüst olduklarını ifade ederken, Türkçe metinde ise Tang Hanedanlığı'nın Türklerin tarihte ve gerçekte esas düşmanı oldukları dile getirilir. Özellikle Köktürk Devleti'nin gerilemesinin nedeni olarak Tang Hanedanlığı gösterilir. Tang ve Türk ilişkilerinin, aynı dönemin tarihi nasıl olur da bu denli farklı iki yoruma sahiptir? Araştırmalar göstermektedir ki Tang ve Türklerin aynı tarihe dair iki farklı yorumu, tarihin gerçeklerden uzaklaşmasına neden olmuştur, hiçbirinin de maksadı tarihî gerçekleri anlatmak değildir. Bu çeşit yorumlama, dönemin siyasi maksadına hizmet etmektedir. Gerek Çince gerek Türkçe metin olsun muhtemel okuyucu kitlesi, hitap edilen unsur Köktürk Devleti toplumunun üyeleridir, özellikle de aristokrat kesimdir. Tang Hanedanlığı sıcak ve dostça bir ifade tarzı kullanarak Türklerin önde gelenlerini etkilemeye devam etmeyi ve mevcut Tang-Türk ilişkisini korumayı amaçlamıştır. Türkçe metinde ise toplumun ileri gelenleri başta olmak üzere Türk Milleti uyarılır. Tarihte Tang İmparatorluğu ve Türkler karşıt olagelmıştır ve “öldür yaşa” ilişkisi hâkimdir. Türklerin tekrar ülke kurma eylemi bu yorumu getirmelerinin ana noktasıdır. Bu vesileyle Türkçe metinde devletin bekası, devamının önemi ve zorunluluğu bilhassa vurgulanmıştır. Kültürel otoritenin bir tarihî ifadesi olarak, siyasalılık burada oldukça net bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Tang Hanedanlığı'nın ve Köktürk Devleti'nin anlatım biçimi çelişkili ve zıt görünmektedir, fakat her ikisi de tarihi, kilit bir politik kaynak olarak görmekte ve bu kaynak ise mevcut siyasi amaca hizmet etmektedir. Bu anlatım biçiminin farkı, Tang ve Türk ilişkilerinin gerçeğini etkilemiş, farklı dönemlerdeki karşıt ve dost güçlerin konumunun değişimini belirlemiştir. Siyasilerin ahlakı, dostane veya düşmanca düşünceleri, Tang ve Türkler

* Bu makalenin hazırlanışı sırasında yardımlarını gördüğüm Çin Halk Cumhuriyeti Eski Çin Tarihi Araştırmaları Merkezi Başkanı Hocam Prof. Dr. Luo XIN'e, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ'a ve makalemi yeniden düzenleyip Uluslararası TEKE Dergisinin formatına uygun hâle getiren Arş. Gör. İsmail ÇOBAN'a teşekkür ederim.

** Doktora Öğrencisi; Pekin Üniversitesi, yalinkilictugba@hotmail.com.

arasındaki tarih ve hatırat değil, gerçeklerin gücünün karşılaştırması ve her birinin iç ve dışta karşılaştığı siyasi unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: Orhun yazıtları, Tang Hanedanlığı, Köktürk Devleti, tarihî ifade, Kül Tigin, Bilge Kağan.

TWO DIFFERENT EXPRESSION OF A PERIOD – THE COMPARISON OF CHINESE AND TURKISH TEXTS OF KÜL TİGİN INSCRIPTION

Abstract

The Orkhon inscriptions consist of not only the ancient Türkic texts which have been very attractive to Türkologistst, and also the Chinese texts written by Tang authorities, which have not been investigated enough. Although Bilge Tonyuquq Inscriptions are only Türkic and were erected by Türk Khanate, Kül Tegin and Bilge Qaghan Inscriptions are located in the center area of Türk Khanate and the front parts of the inscriptions were written by Tang and the monuments themselves were established by Tang craftsmen who made the monuments with Tang style, and the Türkic part was made by Türks on the other parts of the monuments. Tang Emperor Xuanzong himself drafted the Chinese part of the Kül Tegin Inscription, and he ordered a high official did the same with the Bilge Qaghan Inscription, both texts are for mourning the dead Türk leader. Both Chinese and Türkic inscriptions are talking about the history of the relationship of the Tang and the Türks. However, while the Chinese parts recognize the long term friendship between Tang and Türks, the Türkic parts insist that Tang had been a major enemy of the Türks, a trouble maker, and a thread. With a history shared by Türks and Tang, why did both sides give so different stories? Research has shown that the differences in the historical discourse given by Tang and Türks are not for seeking the historical truth, the discourse served for political purposes. Both Chinese and Türkic inscriptions all assume that the audience were the the elites in Türk Khanate. To continue the practice of winning over Türks and to maintain this relation, Tang used a gentle and friendly historical discourse. But the Türkic parts were working on reminding Türks, in particular the elite groups, Tang had been antagonistic to Türks since the very beginning that Türks tried to establish their own country. Türk Khanate's restoration movement was the focus of this discourse, because of which Türkic inscriptions emphasize the importance and necessity of the maintaining of Khanate.

Obviously it is beneficial for Türk Khanate to describe Tang as an enemy, because it would help internal unity and the consolidation and strengthening of the authority of the Qaghan. Historical discourse as a power has fully demonstrated its political nature. Despite the contradictory and opposite of the discourse of Tang and Türks, both used history as a key source for their political agenda, which shows the true fact upon the relation between Tang and Türks.

Keywords: Orkhon Inscriptions, Tang Dynasty, Türk Khanate, historical discourse, Kül Tigin, Bilge Qaghan.

Ø. Giriş:

Bilge Kağan'ın ve üç yıl önce de kardeşi Kül Tigin'in vefatı Tang ve Türk ilişkileri açısından Türkler ve Türkologlar için son derece önemli bir olaydır. Çünkü Xuan Zong başsağlığı diler, kendi sanatkârlarını gönderir, yazıt diktirir, yazıtta metin yazar, nakşettirir ve anıt mezar ve ek binalar inşa ettirir. Ayrıca Türkler de Tang Hanedanlığı'nın yazdığı Çince

metinden başka kendileri de Türk tarihi açısından büyük önem arz eden runik harfli Köktürkçe metni yazıta nakşeder. Yazıt üzerindeki Çince ve Türkçe metinler gerçeklere ve tarihe bir yorumlama getirir. Bu durum, bu çalışmanın temele aldığı başlıca konudur.

Orhun yazıtlarından Bilge Tonyukuk yazıtları, Kül Tigin yazıtı ve Bilge Kağan yazıtı keşfi en erken yazıtlar olmakla birlikte, yorumlanması da en erken olan yazıtlardır. Ayrıca yazım tarihi olarak da en eski Türkçe yazıtlar arasında yer alırlar.

Türkçe yazı dilinin oluşumunda dönemin siyasi, kültürel ihtiyacı ve aristokratların kültürel düzeyi ile tecrübelerinin etkisi vardır. II. Köktürk Devleti'nin kuruluşunda etkin olan önderlerin hepsi Tang ülkesinde yetişmiş ve hatta içlerinden büyük bir kısmı da Chang An'a gelerek devletin okullarında öğrenim görmüştür. Kutluk, Kapgan ve Tonyukuk'un içlerinde bulunduğu liderlerin hepsi Tang kültürüne aşina, Çince okuma yazma bilen kişilerdir. Fakat yazı dili olarak Çince'yi kullanmamış, hatta (daha sonraları Xi Xia ve Kitanların yaptığı gibi) ondan esinlenmemiş, Türkçe yazının oluşumunda Soğd yazısını esas almışlardır. Bu tercihte doğal olarak ülkenin yazı geleneğinin ve Soğdların ülke kurulmasındaki geniş katılımının ve Tang ülkesiyle olan problemlili ilişkisinin etkisi vardır. Tang kültürünü, Çin yazısını reddetme, Türklerin kendi sancağını dalgalandırmasının, Türklerin tekrar dirilişinin önemli bir parçasıdır. Bu bilincin oluşturulmasındaki kilit nokta da **tarihî anlatımdır**. Tang ve Türk ilişkilerini Türklerin menfaatine uygun bir biçimde anlatmanın bir yöntemidir.

Bununla birlikte II. Köktürk Devleti'nin tarihini anlatan başlıca kaynaklar Çince'dir. Orhun yazıtlarını inceleyen bilim adamlarının tamamı da Türkolog olup, bu Türkologların çalışmalarında Çin tarihine yönelik bilgiler ya çok az ya da hiç yoktur. Bu Türkologların Çince kaynakları okuma becerisi de oldukça zayıftır. Bu Çince kaynaklar Orhun yazıtları üzerinden Köktürk tarihini irdelemedeki başarının asıl nedenidir. Orhun yazıtları, Türkiye'deki tarih ve dil araştırmacılarının daha çok ilgisini çekmeye başlamıştır. Hüseyin Namık ORKUN'un 1936 – 1941 yılları arasında dört cilt olarak yayımladığı *Eski Türk Yazıtları*¹'ndan sonra çalışmalar çoğalmaya başlamıştır. Yazıtların dilinin ve cümle yapısının sistematik olarak incelendiği yakın zamanda yapılan en başarılı çalışma Cengiz ALYILMAZ'ın 1994 yılında yayımladığı *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi* adlı eseri olup, 1995 yılından sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Moğolistan Hükümeti ortak çalışması olarak *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü* yayınlanmıştır.² Cengiz ALYILMAZ'ın *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* adlı kitabı da Orhun yazıtlarının orijinal metinleri için en güvenilir kaynaktır. Günümüze kadar yapılmış olan

¹ Geng Shi Min “*Eski Türkçe Yazıtlar*”, Merkez Milletler Üniversitesi, 2005, s. 33.

² Osman Fikri SERTKAYA, Cengiz ALYILMAZ, – Tsendiyn BATTULGA. (2001). *Moğolistandaki Türk Anıtları Projesi Albümü*. Ankara.

çalışmaların tamamına yakını dil ile alakalıdır. Köktürk tarihini aydınlatacak yeterli çalışma yapılmamıştır. Bunun da esas nedeni Çince kaynaklardan yeterince istifade edil(e)meiştir.

Bu sorunun ayrı bir boyutu da tarihteki bütün Türkologların yalnızca Türkçe metinlerin üzerinde durması, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının Çince metinlerini göz ardı etmeleridir. Ayrıca tarihî boyutunu çalışanlarsa yalnızca Türkçe metinleri esas alıp, o metinler üzerinden yorumlar yapmaktadır ve Çince metnin içeriğinden bihaberdirler. Aynı durum elbette Çinli akademisyenler için de geçerlidir.

Foto 1: Kül Tigin yazıtının Çince yüzünün genel görüntüsü
(Foto: Cengiz ALYILMAZ).

1. Tang İmparatoru Xuan Zong'un Kül Tigin Yazıtı İçin Yazdığı Metinde Tang ve Türk İlişkileri Tarihi:

731 yılında Kül Tigin'in ölümü üzerine Xuan Zong üzüntüsünü dile getiren bir yazı yazar; yıl sonunda elçi göndererek yazıtı yazdırır; aynı yıl Orhun Nehri doğusunda yazıtı diktirir. Bu yazıt Kül Tigin yazıtıdır. Bilge Kağan da aynı yazıtın diğer yüzlerine runik harfli Köktürkçe metni yazdırır. Bu yazıt, bugün Türkologların Orhun yazıtları olarak adlandırdıkları yazıtların içinde yer alan Kül Tigin yazıtıdır. 734 yılında Bilge Kağan, veziri Buyruk Çor tarafından zehirlenerek öldürülür. İmparator onun için de bir yazıt inşa ettirir. Bu yazıt Bilge Kağan yazıtıdır. Yazıtta Kül Tigin yazıtı gibi Çince metinden başka bir de Köktürkçe metin bulunur. Fakat maruz kaldığı deformasyondan ötürü Çince metin neredeyse okunamamaktadır. Türkçe metin ise Kül Tigin yazıtı ile büyük oranda aynıdır, ayrıca eklemeler de vardır. Bu yüzden tarihe kaynaklık etmesi açısından Kül Tigin yazıtının Çince metni en önemli metindir. Bu iki yazıttan başka, önemli diğer bir yazıt ise Bilge Tonyukuk yazıtlarıdır. Her ne kadar bu yazıtın dikilmesinde Tang Hanedanlığı hazır bulunmamış olsa da iki yazıttaki metinde de Tang Hanedanlığı'ndan bahseder. Bu nedenle Türk tarihini ele alırken Bilge Tonyukuk yazıtlarına da başvurmak elzemdir.

Kül Tigin'in vefat ettiği tarih Zi Zhi Ton Jian'e göre 731 yılının üçüncü ayıdır. Ci Fu Yuan Gui'e göre ise "Sekizinci ayın altıncı günü, Türk kağanının küçük kardeşi Kül Tigin vefat eder, imparator ona taziye yazısı yazar". Sekizinci ayın altıncı günü Kül Tigin'in vefat ettiği tarih değildir. Aksine Tang İmparatoru Xuan Zong'un cenaze töreniyle alakalı malumata sahip olduğu ve taziye metninin gönderildiği resmi tarihtir. Taziye metni şöyledir:

İmparator, Bilge Kağan'a der: Ülkenin selameti, dostluğun muhafazası, barışın bekası. Yazıt Kül Tigin'in vefatından bahseder, o ölümsüzlüğe ulaşmıştır. Kağan yıllarca bize sadık kalmış, dürüst olmuş, dostane davranmış, sonsuz muhabbet beslemiştir. Bugün duydum ki Kül Tigin vefat etmiş, hiç beklemediğimiz bu vefat haberi bizi derinden üzdü, hanem ve ülkem derinden üzüldü, esefle bu mektubu yazıyorum. ... Şimdi cenaze töreni tertip edip, kurmaylarımı ve beraberinde hediyelerimi gönderiyorum.

Yeni Tang Kitabı: "19. yılda Kül Tigin vefat etti. Komutan Jin Wu görevlendirilip taziye metnini götürdü ve yazıtı dikti, metni imparator kendi yazmıştı, bir de anıt mezar inşa edildi, yazıtın dört yüzüne de savaş tasviri olan resimler yapıldı, o ülkede olmayan, yazısı mükemmel yetenekli altı ressam geldi". Burada bahsi geçen altı ressamın hepsinin de ressam olup olmadığından emin değiliz, belki aralarında farklı görevlendirme yapılmıştır ve yazıtı yazan, resmi yapan farklı görevlilerdir. Kül Tigin yazıtının mevcut durumuna bakacak olursak

yazıt tamamen Tang ustalarının ürünüdür zira Köktürk Devleti'nde o dönemde böylesi yetenekli sanatkarlar yoktur.

Ci Fu Yuan Gui'de geçen “Komutan Jin Wu görevlendirilip taziye metnini götürdü” cümlesindeki metni ve aşağıda bulunan, yazıttaki metni komutan giderken yanında götürmüştür. Yarım yılı aşkın sürede, 732 yılının yedinci ayında yazıtın inşası tamamlanır. Analizin kolaylığı açısından, yazıttaki Çince metnin bütününe ve Türkçe tercümesinin birlikte görülmesi anlamlı olacaktır:

Fotoğraf: Cengiz ALYILMAZ

Foto 2: Kül Tigin yazıtı Çince yüzünün üst tarafının görüntüsü

(Foto: Cengiz ALYILMAZ)

故關特勤碑 禦制禦書³

Merhum Kül Tigin Yazıtı İmparatorun Dilinden

彼蒼者天，網不覆燾。

O mavi gök, yeryüzünü kaplayıp, her şeyi koruyup kollamıştır.

天人相合，寰寓大同，

Gök ve yer bir olup hayallerdeki güzel toplumu meydana getirmiştir.

以其氣隔陰陽，是用別為君長。

Farklı diyarlarda yaşayan toplulukların, farklı hükümdarları olmuştur, her topluluğun kendi kağanı mevcuttur.

彼君長者，本□□□裔也，

Türklerin hükümdarı, aslında dört bir yana

首自中國，雄飛北荒，

Çin'den gelip kahramanca kuzey çoraklarına vardı.

來朝甘泉，願保光祿，則恩好之深舊矣。

Gan quan'deki saraya gelip selam durdu. Guanglu'yu koruma şerefine nail olmayı diledi. Böyle olursa dostane ilişkilerimiz doğal olarak uzun soluklu olur.

洎

我高祖之肇興皇業，太宗之遂荒帝載，文教施于八方，武功成於七德，

Gao Zu ülkeyi kurduğunda Türkler ile iyi olan ilişkilerimiz Tai Zong'un hükümdar olduğu zamanda fevkalade iyi hâle geldi. Kültürümüz dört bir yandaki memleketleri etki altına aldı, askerî alandaki muvaffakiyetlerimiz her yanda duyuldu.

彼或變故相革，榮號迭稱，終能代□□，□修邊貢。

Kuzey memleketlerinde hâkim güç sürekli değişti. Şimdi ise Türkler hâkim oldu. Nesil ...ebildi, İmparatora saygıda kusur etmedi.

爰逮朕躬，結為父子，使寇虐不作，弓矢載囊，爾無我虞，我無爾詐，邊鄙之不□，□□之賴歟？

³ Bu yazıdaki Çince metnin neşri Ceng Zhong Mian'e aittir.

Benim zamanıma gelince, Türklerle baba oğul gibi olduk. Saldırıları, yağmalar, zulmetler dindi; ok ve yay kınına girdi. “Sen entrika çevirmedikçe, ben de hileye başvurmam”. Sınırdaki sükûnetin hâkim olmadığı tek unsur kalmamıştır, dayanağı bu değil midir?

君諱闕特勤，骨咄祿可汗之次子，今苾伽可汗之令弟也，

Adına yazıt diktiğim şahıs: Adı Kül Tigin, Kutluk Han'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi.

孝友聞于遠方，威懾□□俗，

Hürmeti, saygısı uzak diyarlarca bilinir. Heybeti yabancı memleketlerde korku salar.

斯豈由曾祖伊地米施匍積厚德於上，而身克終之，

Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey'in, uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir?

祖骨咄祿頡斤行深仁於下，而子□□之，

不然何以生此賢也？故能承順友愛，輔成規略，

Büyükbabası Kutluk Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ve oğlu da Yoksa nasıl böylesi irfan sahibi biri yetişebilirdi? Bu nedenle Kül Tigin, hürmet, dostluk ve sevgi dolu bir ahlak anlayışını miras bırakmış, Bilge Kağan'a hedeflerine ulaşmasında destek olmuştur.

北燮眩雷之境，西鄰處月之郊尊撐梨之□□，

Kuzeyde Xuanleiler ile uzlaşmaya vardı, batıda Chu Yueler ile komşu oldu. ...ya saygı besledi,ları kabul etti.

受屠耆之寵任，以親我有唐也

Tu Qi (Hunların hükümdarı)'nın mertebesine erişti. (Tang) Hanedanlığımızla yakın ilişkiler kurdu.

我是用嘉爾誠績，大開恩信。而遙圖不騫，促景俄盡，永言悼惜，疚於朕心。且特勤，可汗之弟也。可汗，猶朕之子也。父子之義，既在敦崇，兄弟之親，得無連類，俱為子愛，再感深情。是用故製作豐碑，發揮遐壤，使千古之下，休光日新。

Fakat maalesef bu güzel vakitler âdeta güneş ışığı gibi, kısa bir süre görünüp bir anda kayboldu. Her yanı ebedî bir hüznün ve yas kapladı. Ölümünden ötürü çok büyük bir acı duymaktayım. Bununla birlikte kağanın

kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir. Mademki baba-oğul arasındaki bağ bu denli sağlam; ağabey ve kardeş arasındaki bağ da aynı olamaz mı? Hepsi de babanın oğluna beslediği sevgidir, daha da içtendir. Bu nedenle bu muhteşem yazıtı dikerek, binlerce yıl sonra dahi namı devam etsin diye Irak topraklarda Kül Tigin'i methettim.

En son satır Xuan Zong'un kendi cümlesi olmayabilir, belki sanatkârların yazıtı tamamladığı tarih olabilir. Belki de Xuan Zong'un kendi yazıtında böyle bir cümle olabilir fakat tam ay gün tarihi boş bırakılmış ve sanatkârlar tarafından sonradan doldurulmuştur. Aşağı yukarı bu tarihin, yazıtın tamamlanma tarihi olduğu yargısına varılabilir.

Metin, Türk tarihini anlatırken Türkleri ve önceki bozkır rejimlerini bağdaştırır. Özellikle Türkleri ve Hunları bağdaştırır. Bu yaklaşım, Han ve Wei'den bu yana gelen bozkır anlayışını etkilemiştir. Tang, Türkleri "Hun", Kitanlar'ı "Linhu" olarak adlandırmaya alışmıştır.

"Farklı diyarlarda yaşayan toplulukların, farklı hükümdarları olmuştur, her topluluğun kendi kağanı mevcuttur". Ekolojik çevre ve ekonomik farklılıklardan ötürü çiftçi ve göçebe toplum kesinlikle aynı siyasi formda değerlendirilemez, bozkırın her zaman kendi rejimi olmuş "farklı hükümdarları olmuştur". Çin ülkesi ve bozkır medeniyetinin iki ayrı dünya olarak kabul edilmesi gerekir. Bozkırda kurulan ülkenin kendi varoluş nedeni vardır. Sorun güney ve kuzey rejimleri arasında nasıl bir ilişki kurulmuş ve korunmuş olduğudur. Metnin son cümlesi olan *"Çölün ve kumların ülkesi, Tinglinlerin memleketinde, ataların kahramanca boy göstermişti. Kuzeydeki milletlerin hükümdarı olup, üstün başarılar elde etmişti"* de aynı anlama gelmektedir.

Metinde (I. yüzyıldaki Hun siyasetçisi) Hu Han Xie'nin saraya gelmesinden bahsedilir. Kendisi sarayı korumak istemiştir. Burada Han ve Hunların ilişkisine değinir. Buradan *"Böyle olursa dostane ilişkilerimiz doğal olarak uzun soluklu olur"* sonucunu çıkarabiliriz. Açık olan bir şey var ki, Han ve Hun arasındaki çekişmelerin, savaşların tarihinin üzeri böyle bir cümleyle kapatılmış olmaktadır. Bu da Türklerle yapılmış bir hatırlatmadır.

Devamında Tang ve Türk ilişkileri tarihinden bahsedilir. Yazıtta: *"Gao Zu ülkeyi kurduğunda Türkler ile iyi olan ilişkilerimiz Tai Zong'un hükümdar olduğu zamanda fevkalade iyi hâle geldi. Kültürümüz dört bir yandaki memleketleri etki altına aldı, askerî alandaki muvaffakiyetlerimiz her yanda duyuldu. Kuzey memleketlerinde hâkim güç sürekli değişti. Şimdi ise Türkler hâkim oldu. Nesil ...ebildi, imparatora saygıda kusur etmedi."* *"Tai Zong'un hükümdar olduğu zamanda"* ile 630 yılı yani Türk ülkesinin yıkıldığı tarih kastedilir, Tang imparatoru bu tarihten itibaren Tengri Kağan unvanını kullanmaya başlar, kuzey rejimine karşı sonunda böylesi ezici bir askerî güce sahip olur. Türklerin tekrar ayağa kalkması ve Kapgan

Döneminin Tang'a baskı yapar şekildeki yönetimine metinde “*Kuzey memleketlerinde hâkim güç sürekli değişti, şimdi ise Türkler hâkim oldu*” cümlesiyle geçmiş yalanlar. Metinde “*Nesil ...ebildi, imparatora saygıda kusur etmedi*” ifadesiyle Türklerin Tang'ın ezici üstünlüğünü kabul ettiği vurgulanır.

Metinde Xuan Zong ve Bilge Kağan'ın ilişkisi sıkça tanımlanır: “*Benim zamanıma gelince, Türklerle baba oğul gibi olduk. Saldırıları, yağmalar, zulmetler dindi; ok ve yay kınına girdi. “Sen entrika çevirmedikçe, ben de hileye başvurmam”. Sınırdaki sükûnetin hâkim olmadığı tek unsur kalmamıştır, dayanağı bu değil midir?*” 716 yılında Kapgan'ın ülkede gitgide karışıklığa neden olan Dokuz Oğuzlarla yapılan mücadelede can vermesinden sonra kuzeyde Türklerin yönetimiyle alakalı ciddi endişeler baş gösterir. Dokuz Oğuzlar bunu fırsat bilerek güneye gidip Tang Hanedanlığı'na sığınır. Doğuda Kitanlar, Xiler, Mohelar hepsi Tang ile bağlantıya geçer; batıda Türğişler, Basmiller ve Heluolu'ler yönetime karşı çıkarlar. Bunun üzerine başa geçen Bilge Kağan, Kapgan'ın Tang'a karşı olan aksi tutumunu devam ettiremez, Tang ile daha ılımlı ilişkiler seyretmeye başlar, hoşgörülü olur ve baba oğul olmayı talep eder.

721 yılında Bilge Kağan tekrar evlilik talebinde bulunur. Baba oğul olma talebini iletir, kabul edilir. Sonraki 10 yıl içerisinde Tang ve Türkler arasında büyük bir savaş çıkmaz, sınırlarda sükûnet hâkim olur. “*Zulmetler dindi; ok ve yay kınına girdi*” ile bu durum anlatılır. Fakat metnin devamında “*Sen entrika çevirmedikçe, ben de hileye başvurmam*” cümlesi gerçeklerle kesinlikle örtüşmez. Eğer Kaiyuan dokuzuncu yılından sonraki on yıl içerisinde Tang Türk ilişkileri biraz iyiye, nedeni “*Sen entrika çevirmedikçe, ben de hileye başvurmam*” değil, her ikisinin de arasındaki istihbaratın kuvvetli olmasıdır. Uluslararası durum ve iki tarafın gücünün karşılaştırılması neticesinde hâlen büyük bir değişiklik ortaya çıkmaz, neticede güçler dengesi sağlanmıştır.

Metinde: “*Adına yazıt diktiğim şahıs: Adı Kül Tigin, Kutluk Han'ın ikinci oğlu, bugünkü Bilge Kağan'ın (küçük) kardeşi. Hürmeti, saygısı uzak diyarlarca bilinir. Heybeti yabancı memleketlerde korku salar. Bunun sebebi, atası olan İtimis Bey'in, uğruna ömür boyu mücadele ettiği ve koruduğu güzel ahlak değil midir? Büyükbabası Kutluk Erkin de daha sonra derin bir fazilet örneği sergilemiş ve oğlu da Yoksa nasıl böylesi irfan sahibi biri yetişebilirdi?*” cümlesinde Kül Tigin'den bahseder. Xuan Zong özellikle Kül Tigin'in (ve tabii Bilge Kağan'ın) atalarından da bahseder. Bu bilgi yalnızca burada geçtiği için çok önemlidir. *Eski Tang Kitabı*'nda Kül Tigin ve Bilge Kağan'ın babası Kutluk Erkin'den bahsederken “*Atası, babası Chan Yu tutuklardan Sheli'nin emrindeki liderlerdendir, Tutun Çor'un soyundandır*” der. Atasını, babasını kelimelerini ayırmaz, noktalama işareti kullanmaz. Tong Dian'de “*Atası, babası Chan Yu tutuklardan Sheli'nin emrindeki liderlerdendir, Tutun Çor'un*

soyundandır” denir. Aslında *“Tutun Çor’un soyundandır”*, demek onun torunu olduğunu gösterir. Xuan Zong’un metnine göre, devleti kuran Kutluk’un büyük babası İtimiş Beg’dir, babası Kutluk Erkin’dir. Xuan Zong Bilge Kağan ve Kül Tigin’in dedesinin babası ve dedesini önemser, daha meşhur olan babasını çok vurgulamaz, çünkü diğer ikisi Tang’ın hâkimiyeti altında yaşamıştır. *“Tutun Çor’un soyundandır”*. Tang’ın ön ayak olduğu Tang ve Türk ilişkisine saygı duyar, sonradan gelenlerse isyana neden olur, Tang’a büyük sıkıntı çıkarırlar. Metinde burada tekrar tercihe endeksli bir anlatım tarzı ortaya çıkmış olur. İçlerinden Türklerden kim Tang Hanedanlığı’na daha çok saygıyla yaklaşırsa o, anlatımda öne çıkar.

Metinde Kül Tigin’in haysiyeti ve bunun Türklerin Çin’e olan saygılı yaklaşımına olan etkisinden bahseder. Bu nedenle Kül Tigin, hürmet, dostluk ve sevgi dolu bir ahlak anlayışını miras bırakmış, Bilge Kağan’a hedeflerine ulaşmasında destek olmuştur.

“Kuzeyde Xuanleiler ile uzlaşmaya vardı, batıda Chu Yueler ile komşu oldu. ...ya saygı besledi,ları kabul etti. Tu Qi (Hunların hükümdarı)’nin mertebesine erişti. (Tang) Hanedanlığımızla yakın ilişkiler kurdu”. Burada, Kül Tigin’in, Kutluk’un oğlunu katletmesi, Bilge Kağan’ın başa geçmesini sağlaması, sınırları genişletmesi, kuzeyde Dokuz Oğuzları, batıda batıdakileri kontrol altına alması ve kağana itaat etmelerini sağlamasının imparatorun ve baba oğul münasebetinden ötürü olduğunu vurgular. Kutluk’un ülkeyi kurmasından, Kapgan’ın ülkenin gücünü artırmasından bu yana Tang - Türk arasında savaşlar dinmemiştir. Kuzey sınırları hiç rahat bulmamıştır. Fakat Kapgan aniden savaşta ölünce, Türklerin ülkesinde iç savaşlar baş göstermiş, ülke bölünmeye başlamış, Dokuz Oğuzlar dışarıdan saldırılarını artırmış, ülke müthiş bir gerileme sürecine girmiştir. Bu durum, Bilge Kağan’ın Tang Hanedanlığı’na karşı olan düşmanca tutumunu değiştirmesinin esas nedenidir. Bu durumu imparator da idrak etmiş, Kül Tigin’in bu süreçte oynadığı rolün önemini anlamıştır.

Metnin sonunda bu yazıtın dikiliş nedenini şöyle ifade eder: *“Fakat maalesef bu güzel vakitler âdeta güneş ışığı gibi, kısa bir süre görünüp bir anda kayboldu. Her yanı ebedî bir hüznün ve yas kapladı. Ölümünden ötürü çok büyük bir acı duymaktayım. Bununla birlikte kağanın kardeşi Kül Tigin de kağan da benim oğlum gibidir. Mademki baba-oğul arasındaki bağ bu denli sağlam; ağabey ve kardeş arasındaki bağ da aynı olamaz mı? Hepsi de babanın oğluna beslediği sevgidir, daha da içtendir. Bu nedenle bu muhteşem yazıtı dikerek, binlerce yıl sonra dahi namı devam etsin diye irak topraklarda Kül Tigin’i methettim”*. Buradaki baba - oğul münasebeti Kaiyuan dokuzuncu yılında gelişen olaydan mütevellittir. Oğlu gibi gördüğü Kül Tigin’in adına bu yüzden yazıt diktirmiştir.

“Bu muhteşem beyiti diktim ki, bir dağ gibi dimdik ayakta durarak, güzel ahlakını nesilden nesile anlatmaya, seni övmeye devam etsin”. Eylemi ise âdeta yapmak istediklerinin

yarısını ifade eder, günümüze kadar ulaşan bu dağ gibi beyit bugün Orhun Nehri doğu tarafında Tang Türk ilişkilerini anlatır şekilde mevcut bulunmaktadır.

2. Orhun Yazıtları Köktürkçe Metninde Görülen Tang ve Türk İlişkileri:

Bilge Tonyukuk yazıtlarının başlangıç cümlesi şöyledir:

bilge tunyukuk ben özüm tabgaç iliñe kılntım türk bodun tabgaçka körür erti türk
bodun, kanın bulmayın tabgaçda adnlı (BT I B 1-2)⁴

II. Köktürk Devleti'nin kuruluşunda rol alan liderlerin hepsi Tonyukuk gibi, Tang hâkimiyeti altında Ordos ve Jinbei (Shanxi'nin kuzeyi) bölgesinde büyümüş, toplumun bazı ileri gelenlerinin oğlu ya da kardeşidir.

Devletin tekrar kurulması eylemi tamamen tarihî bilinçten kaynaklanır. Türk Devleti'nin tarihi tekerrür edebilir inancı hâkimdir. Tonyukuk der ki:

teñri ança temiş erinç kan bertim kanıñın kodup içikdiñ içikdük için teñri öl temiş
erinç türk bodun ölti alkıntı yok boltı (BT I B 2-3).

Türklerin tekrar ülke kurma süreci önce Tang kontrolünden uzaklaşma, Tang Hanedanı'nın saldırılarına karşı durma, askeri anlamda doğudaki Kitanları ve kuzeydeki Dokuz Oğuzları bertaraf etme ve onların desteğini alma ve çölün kuzeyinde Dokuz Oğuzların siyasi üstünlüğünü tekrar elde etme şeklindedir.

birle ilteriş kagan boluyın birye tabgaçığ öñre kıtanıyığ yırya oguzug üküş ök ölürti
(BT I B 7).

Tonyukuk savaş dolu şerefli hayatını anlattıktan sonra Köktürk Devleti'nin ve ileri gelenlerinin savaşlarda gösterdiği başarıları anlatır:

il yeme il boltı bodun yeme bodun boltı (BT II D 6).

Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında yazıtların dikiliş amacı tekrar tekrar yazılır. Türk halkına, birlik olmanın ne denli önemli olduğu, köle toplumken nasıl devlet sahibi olduğu kurduğunu anlatılarak halk uyarılır. Önceden Tang'a mensup olmanın ne büyük hata olduğu hatırlatılır. Bilge Kağan der ki:

türük begler bodun bunı eşidiñ türük bodunug tirip il tutsıkıñın bunta urtum yañılıp
ölsikiñin yeme bunta urtum neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum (BK K 8).

⁴ Bu çalışmadaki Orhun yazıtlarına ait transkripsiyonlar, Talat TEKİN, (2003). *Orhon Yazıtları – Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk* adlı eserden alınmıştır.

I. Köktürk Devleti'nin yıkılış nedeni olarak Orhun yazıtlarında Tang Hanedanlığı gösterilir. Onun tatlı sözlerine kanılmış, kendi hanı bırakılmış ve ülkenin kendi sonu hazırlanmıştır. Kül Tigin yazıtında:

begleri bodunı tüzsüz üçün tabgaç bodun tebligın kürlügin üçün armakçısın üçün
inili eçili kıkşürtükün üçün begli bodunlıg yoñaşurtukın üçün türük bodun illedük
ilin içginu idmiş kaganladuk kaganın yitürü idmiş (KT D 6-7).

Türlere göre Tang ülkesinin en cezbedici tarafı tarım toplumu olması, ileri seviyede tarım aletleri kullanması, ülkede altın, gümüş, türlü yiyecekler ve ipeğin bulunmasıydı. Yazıtta “süçig sabın yımşak agın” ibaresi Tang Hanedanlığı'nın dili kullanmadaki yeteneğini ve ipeğinin kalitesini işaret eder. Yazıtta Çinlilerin Türkleri etkileme yollarını somut olarak anlatır:

anta anıyg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yablak agı birür yaguk erser edgü agı
birür tip ança boşgurur ermiş bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi
öltüg ol yergerü barsar türük bodun ölteçi sen (KT G 7-8).

Yazıtta Türkler Tang'a inanmamaları hususunda tekrar uyarılır, sonuçta hanını bırakmış, ülkesini kaybetmiş, evinden yurdundan ayrılmış ve Tang'a köle olmuşlardır. Ülke kaybedildikten sonra pişmanlığın faydası yoktur. Peki, ülkesini kaybeden Türkler ne gibi zorluklarla karşılaşmıştır?

tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul boltı eşilik kız oğlın küñ boltı (KT D 7).

II. Köktürk Devleti kurulmuş, Tang'ın tehlikesi bertaraf edilmiş olsa da bu sıkıntıların asıl nedeni askerî üstünlük değil, zekice etkileme yöntemidir. Kül Tigin yazıtında Kutluk'un bu etkilenme ve ayrılma süreciyle ilgili düşüncesine yer verilir. “Sizin adaletsizliğinizden ötürü amcam Kağan vefat etti” (KT D 24). Buradaki Türk boylarının ayrılması Kapgan'dan sonra Dokuz Oğuzların, Karluklar'ın büyük bir hızla ayrılmasıdır. Bu boylar daha sonra Tang ile sıkı bağlantı kurmuş, gitgide güneye Tang sınırlarına varmış, Tang'ın himayesini talep etmişlerdir. Kül Tigin yazıtında: “*Bey olmaya layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladınız (da) cariye oldu...*”⁵ diyilerek Türkler bir kez daha dikkatli olmaları hususunda uyarılır.

Kısacası Orhun yazıtlarında Tang Hanedanlığı tehlikeli ve ezeli düşman olarak tasvir edilir.

⁵ Bu çalışmadaki Köktürkçe metinlerin Türkçe tercümelemleri, Talat TEKİN, (2003). *Orhon Yazıtları – Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk* adlı eserden alınmıştır.

3. Aynı Dönemin İki Farklı Anlatımı:

Eğer Orhun yazıtlarında yalnızca Türkçe ya da Çince metin olsaydı tarihe tek yönlü bakacak idik. Yalnızca Çince olsaydı itaatkâr ve dürüst bir Türk dünyası görecektik, yıllar süren savaşları görmezden gelecektik. Yalnızca Türkçe metin olsaydı Asya’da, yenilmez bir Tang düşmanı görecektik, öyleyse baba oğul ilişkisi, defalarca tekrarlanan evlilik talepleri, Tang’dan altın, gümüş, ipek talepleri, elçilerin gidip gelmesinin bir anlamı olmayacaktı. Fakat bugün biz bu farklı iki kültürün taşıyageldiği farklı anlatım tarzlarını görebiliyoruz.

II. Köktürk Devleti tarihi yalnızca Tang’ın resmî kayıtlarında mevcuttur. Orhun yazıtları Türkçe metni bu tarihe çok az oranda bir ek niteliğindedir. Her ne kadar az da olsa tarihe yeni bir bakış açısı katar. Örneğin, II. Köktürk Devleti’nin tekrar ülke kurma eylemi tarihî kayıtlarda Kutluk’un, Tonyukuk’un metinlerde dile getirilen diriliş mücadelesinden başka, Kutluk’un ve yandaşlarının nasıl bir karşı mücadele sergilediği de anlatılır. Ayrıca Çince kayıtlarda bu süreçte Türkler ayaklanma çıkaranların sadece bir kısmı olduğu ya da en çok sivri topluluk olduğu bilgisi yer almaktadır.

Yazıttaki Köktürkçe açıklamalar ise tarihî bilinci güçlendirir: “Tanrı şöyle demiş olmalı: “(Sana) han verdim, hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun”. Kendi hanlarını bırakmaları Türklerin aleyhine olmuştur. “Türk halkı yeniden bağımlı olduğu için Tanrı ‘öl’ demiş olmalı. Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu.” Tang askerlerinin baskısı nedeniyle Türkler ayaklanmayı bıraktı, şimdi, ülke kurma eylemi hüsrarla neticelendi, içlerinden lider olanlar asıldı. Teslim olan diğerleri de kurtulamadı, öldü, yok oldu. Yazıt belki de Ashina Funian’in görüşmesine dikkat çekiyor, Tang’a teslim oldu, diğer esirleri kurtardı, fakat sonuçta o ve 53 lider daha Chang An’a gönderilerek idam edildi. Bilge Tonyukuk yazıtları kesinlikle Funian’i suçlamaz, yalnızca halkın sırt çevirmesine kızar, yeni yeni ayaklanan Türk devleti tekrar yok edilmiştir. Türklerin tek umudu, ayaklanmış olan, steplerdeki 700 kişinin içinde birinin tekrar ülke kuracak olan Kutluk olmasıdır, onun danışmanı da Tonyukuk’tur.

Her ne kadar I. Köktürk Devleti’nin yıkılışını tekrarlar anlatıyor olsa da, bunun Tang ile bağlantılı birçok noktası vardır. Fakat yazıt devletin yıkılışının esas nedeni olarak Türk halkının sadakatsizliğini öne sürer. Bu yüzden yıkılışında Tang’ın planları işe yaramıştır. Peki, Tang’a sığınan Türkler ne durumdadır? Yazıtta şöyle der:

Bey olmaya layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladı (da) cariyeye oldu. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri Çin unvanları alarak Çin hakanına tabi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler. Doğuda gün doğusunda, Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı’ya

kadar sefer edivermişler; Çin hakanı için (böylece) fetihler yapmış, ülkeler almışlar
(KT D 7-8).

Türkler kendi tarihlerini tekrar gözden geçirdiğinde kendi Kağanını daha iyi tanıyacaktı, o zaman yenilik yapmaları uzak değildir: “*Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş*”. Bu yüzden de kendi ülkelerini kurup kendi Kağanına sahip oldular. Bu ifade 680 sonrasının gerçek tarihini anlatmamaktadır; burada tarih yeni bir anlam kazanmaktadır. Bu anlam ise Türklerdeki millî bilincin ikinci devletin kurulmasına sebep teşkil ettiğidir. Burada, tarihçilerin üzerinde durduğu, Tang’a mensup olan Türklerin hayata uyumu, kültürünü değiştirmesi, ekonomik, politik olarak değişmesi hususları yazıtın konusu dışındadır. Yazıttaki ülke kurma nedeni, Türklerin kendi kağanını araması ve Tang’a düşman olmasıdır:

Çin hakanına düşman olmuş. Düşman olmuş (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. (Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden “Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim der imiş” (KT D 10).

Yazıtların Köktürkçe metinlerinde ülkenin kurulmasıyla alakalı ifadelerde Türk halkının tekrarla uyarıldığını görürüz. Kapgan’ın son yılları ve Bilge’nin ilk yıllarına dair anlatılar bu konu etrafında örgülenir. Bu da yazıtın yazıldığı dönemi etkiler, ülke için en önemli tehdit unsuru iç unsurların ayrılmasıdır. Yazıtı tekrarla halkı uyarır, bugün ülkenin tekrar ayağa kalkmış olması kağana olan sadakatin neticesidir.

Orhun yazıtları Türkçesi belli bir tarihe geriye doğru bir bakışla Köktürk Devleti’nin resmî tarihsel anlatımını oluşturmuştur. Bu anlatım aslında Köktürk Devleti’nin o zamanki politikasına hizmet ediyor niteliktedir. Bilge Kağan zamanındaki gücünü kaybettikten sonra Köktürk Devleti uluslararası alandaki olumlu vizyonunu kaybetmiş, bu da askerî anlamda gücün sürekli olmayacağını göstermiştir. Hatta ekonomik anlamda da dara düşmüş, bu da ülke içinde sınıf içi ve sınıflar arası çatışmayı doğurmuştur. Bunun neticesinde belirecek muhtemel sonuç ise iç çatışma, merkezden kopmalar, daha fazla dış kaynaklı saldırılar, en sonunda da devletin dağılmasıdır. Devletin yöneticilerine göre, savunma güçlerinin merkezden kopmasından başka, ideolojik anlamdaki çözüm, devletin birliğinin, bekası düşüncesinin verildiği millî bilinç eğitimidir. Bu metodun temeli ise tarihsel anlatımdır, bu da Orhun yazıtlarında devlette reformun ve tarihi inşa etmenin tekrar anlatımıyla karşımıza çıkar.

Tarih biliminin, birbirinden bu denli farklı iki anlatımın verdiği bilgilerin tamamıyla doğru olduğunu kabul etmesi beklenemez. Her biri mevcut siyasetin gereği olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bununla birlikte, metinlerde değinilen hususlar, dönemin önem arzeden hususları hakkında bize bilgi verir. Bir dönemin tarihi, elbette bir çok şekilde aktarılabilir,

tarihçilere göre bu tarihi bilgiler, yalın bir bilgi olmaktan daha çok, bir çeşit anlatımdan ibarettir ve aktaranın kendi etrafında gelişen tarihin yine kendi penceresinden aktarılmasıdır.

Sonuç:

İngiliz tarihçi Keith Jenkins ünlü *Re-thinking History* adlı kitabında geçmiş (*the past*) ve tarih (*history*) kavramlarını ayırmıştır, tarih bir anlatım biçimi olarak geçmiş ile tamamen aynı olmayabilir: “*Kişiler geleceğe göre kendilerine bir yön belirlemelidirler, mevcuttakilerin ve gelecektekilerin hayatta kalma gerekçelerini ve yanı sıra bütün sınıfların otobiyografilerini yazdırmalıdır. Tarih, insanın kimlik oluşturmasının bir yöntemidir*”.

Michel Foucault’un *Arkeolojik Bilgiler* adlı kitabındaki tanıma göre, anlatım veya ifade, düşünme metodudur (*the way of thinking*). Öyleyse tarihi anlatım (*historical discourse*) da bir çeşit tarihî değerlendirme yoludur. Kişilerin, geçmişi düşünmesi farklıdır. Tarihî anlatım azınlıktaki kişilerin daha büyük bir topluluğu temsil ederek ve kişisel tercihiyle ortaya koyduğu anlatım biçimidir. Geçmişe kesin anlamlar yükler, bu anlamlar da geçmişe, günümüze ve geleceğe devamlılık sağlar. Bütün tarihsel anlatılar söylemlerin seçiminin sonucudur ve küçük bir topluluğun tarihi büyük topluluğun tarihi olarak geçer, sonuç olarak tarihî anlatım aslında politik gücü yansıtır.

Orhun yazıtlarının Çince ve Türkçe metinlerinde tarihsel anlatım özelliği net bir biçimde karşımıza çıkar. Bu iki tür anlatımın içerisinde, Tang ve Türk ilişkileri, bu anlatımın en belirgin kısmıdır. Xuan Zong’un yazdığı metindeki: “*Kuzey memleketlerinde hâkim güç sürekli değişti. Şimdi ise Türkler hâkim oldu. Nesil ...ebildi, imparatora saygıda kusur etmedi. Benim zamanıma gelince, Türklerle baba oğul gibi olduk. Saldırıları, yağmalar, zulmetler dindi; ok ve yay kınına girdi. “Sen entrika çevirmedikçe, ben de hileye başvurmam”.* Sınırdaki sükûnetin hâkim olmadığı tek unsur kalmamıştır” bu cümle ile Tang Türk ilişkilerini över ve Türklerin Sui ve Tang ile olan savaşlarını tamamen görmezden gelir ve iki taraf arasında hâlihazırdaki çekişmenin ve hegemonyanın üstünü örter. Türkçe metinde ise Tang Hanedanlığı’nın Türklerin tarihte ve gerçekte esas düşman oldukları dile getirilir. Özellikle Köktürk Devleti’nin gerilemesinin nedeni olarak Tang Hanedanlığı gösterilir. Kül Tigin yazıtı metni Türkleri, I. Köktürk Devleti’nin yıkıldığı zamanlardaki acı hatıraları dile getirerek Tang Hanedanlığı’na yaklaşmaması hususunda sert bir dille uyarır. Kül Tigin yazıtının doğu yüzü 24. satırda, Hanlığı bırakıp Tang Hanedanı’na giden halka acındığını dile getiren bir ifade bulunmaktadır: “*Vardığınız yerde kazancınız şu oldu, hiç şüphesiz: Kanlarınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı; bey olacak erkek evladınız köle oldu, hanım olacak kız evladınız cariye oldu.*” Bu gibi olaylar tekrar tekrar anlatılarak Türkler uyarılır, halkı ancak Türk Kağanı’nın

etrafında toplayarak, Köktürk Devleti'ne karşı dürüst olunarak, tarihsel anlatıdaki kötü talihten uzak kalınabilecektir.

Tang Xuan Zong'un Türkler ve Tang Hanedanlığı arasındaki ilişkiye dair ılımlı yorumu, elbette Türkleri kazanmak içindir. Bu yorum, dönemin siyasi maksadına hizmet etmektedir. Çince olsun Türkçe olsun, metnin muhtemel okuyucu kitlesi, hitap edilen unsur Köktürk Devleti toplumunun üyeleri, özellikle de aristokrat kesimdir. Tang Hanedanlığı sıcak ve dostça bir ifade tarzı kullanarak Türklerin önde gelenlerini etkilemeye devam etmeyi ve mevcut Tang Türk ilişkisini korumayı amaçlamıştır. Türkçe metinde ise toplumun ileri gelenleri başta olmak üzere Köktürk Devleti halkı uyarılır. Tarihte Tang İmparatorluğu ve Türkler karşıt olagelmıştır, *öldür - yaşa* ilişkisi hâkimdir. Türklerin tekrar ülke kurma eylemi bu yorumu getirmelerinin ana noktasıdır. Bu yolla, Türkçe metinde devletin bekası ile devamının önemi ve zorunluluğu bilhassa vurgulanmıştır.

Kültürel otoritenin bir tarihî ifadesi olarak, siyasilik burada oldukça açık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Tang Hanedanlığı'nın ve Köktürk Devleti'nin anlatım biçimi çelişkili ve zıt görünmektedir, fakat her ikisi de tarihi, kilit bir politik kaynak olarak görmektedir. Her iki farklı ifade de mevcut siyasi amaca hizmet etmektedir. Bu anlatım biçiminin farkı, Tang ve Türk ilişkilerinin gerçeğini etkilemiş, farklı dönemlerdeki karşıt ve dost güçlerin konumunun değişmesi unsurunu belirlemiştir. Siyasilerin dostane veya düşmanca düşüncesi, Tang ve Türkler arasındaki tarih olmayıp, gerçeklerin gücünün karşılaştırması ve her birinin iç ve dışta karşılaştığı siyasi unsurlardır.

Kaynaklar:

1. Çince Tarihî Kaynaklar:

《北齐书》，中华书局标点本。(1972). *Bei Ji Kitabı*, Zhonghua Yayınevi.

《册府元龟》，中华书局影印本。(1960). *Ci Fu Yuan Gui*, Zhonhua Yayınevi.

《旧唐书》，中华书局标点本。(1975). *Eski Tang Kitabı*, Zhonghua Yayınevi.

《唐会要》，上海古籍出版社。(1991). *Tang Hui Yao*, Shanghai.

《通典》，中华书局。(1988). *Tong Dian*, Zhonghua Yayınevi.

《新唐书》，中华书局标点本。(1975). *Yeni Tang Kitabı*, Zhonghua Yayınevi.

《文苑英华》，中华书局影印本。(1966). *Wen Yuan Yin Hua*, Zhonghua Yayınevi.

《周书》，中华书局标点本。(1974). *Zhou Kitabı*, Zhonghua Yayınevi.

《资治通鉴》，中华书局标点本。(1956). *Zi Zhi Tong Jian*, Zhonghua Yayınevi.

2. Çince Kaynaklar:

岑仲勉《隋唐史》，北京，中华书局. Cen Zhong Mian. (1982). *Sui Tang Tarihi*. Pekin: Zhonghua Yayınevi.

岑仲勉《突厥集史》，北京，中华书局. Cen Zhong Mian (1958). *Türk Tarihi*. Pekin: Zhonghua Yayınevi.

崔明德《隋唐民族关系探索》，青岛海洋大学出版社. Cui Ming De (1958). *Sui Tang Milletler İlişkisi Araştırması*. Qingdao Ocean University,

崔明德《隋唐时期西域诸国的民族关系思想》，烟台大学学报，烟台大学民族研究所. Cui Ming De (2007). *Sui Tang Dönemi Batı Ülkeleri Milletler İlişkisi*, Yantai Üniversitesi Dergisi, Yantai Üniversitesi Milletler Araştırma Merkezi.

耿世民《古代突厥文碑铭研究》，中央民族大学出版社. *Eski Türkçe Yazıtlar*. Geng Shi Ming. (2007). Zhongyang Minzu Üniversitesi Basımevi.

李方《后东突厥汗国复兴》. Li Fang (2004). *İkinci Köktürk Devleti'nin Kuruluşu*. 《中国边疆史地研究》 Çin Sınır Bölgeleri Tarihi, S 14, 70-71.

李文田撰，罗振玉校定《和林金石录》. Li Wen Tian Zhuan. *He Lin Jin Shi Lu*. Hazırlayan: Luo Chen Bao.

乐嘉藻《和林三唐碑纪略》. Le Jia Zao (1934). *He Lin San Tang Yazıtları*, 载《河北第一博物院半月刊》 *He Bei Müzesi Dergisi*.

林梅村《布古特出土粟特文突厥可汗纪功碑考》. Lin Mei Cun (1995). *Türk Kağanı'nın Soğdca Bugut Yazıtı*. 载林梅村《西域文明—考古、民族、语言和宗教新论》，Lin Mei Cun. *Batılı Medeniyetler- Arkeoloji, Halkbilim, Irklar, Dil ve Din Üzerine Teoriler*. Dong Fang Yayınevi.

林梅村《小洪那海突厥可汗陵园调查记》，载林梅村《松漠之间—考古发现所见中外文化交流》，三联书店. Lin Mei Cun (2007). *Gongnahai Türk Kağanı Kabristanı Gözlem Notları Song Mo Arasında Arkolojik Keşiflerde Görülen Çin ve Dış Kültürlerin Alışverişi*. San Lian Kitabevi,

罗新《评涂逸珊等〈汉文突厥史料之旧唐书突厥传〉》，原载《唐研究》第十三卷（2007年），收入罗新《中古北族名号研究》. Luo Xin (2007). *İsenbike Togan'ın Çince Kaynaklarda Türkler Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*, 原载《唐研究》第十三卷 *Tang Araştırmaları*, C 13.

罗新《中古北族名号研究》，北京大学出版社. Luo Xin (2009). *Orta Çağ'da Kuzey Milletlerinde Unvan*. Pekin Üniversitesi Basımevi.

罗新《汉唐间漠北游牧政权中心地域之选择》，Luo Xin (2012). *Han-Tang Arasında Kuzeydeki Kavimlerin Güç Merkezi Tercihleri*, 载《舆地、考古与史学新说——

- 李孝聪教授荣休纪念论文集》，中华书局，*Arkeoloji v Tarih Üzerine Yeni Söylemler*. Zhong Hua Yayınevi
- 马长寿《关于阙特勤碑的来历及其发现、研究经过》. Ma Chang Shou (1957). Kül Tigin Yazıtı'nın Tarihi ve Keşfi- Geçmişteki Çalışmalar, 见《突厥人和突厥汗国》，上海人民出版社，*Türkler ve Köktürk Devleti*.
- 马长寿《民族史研究著作选》，上海人民出版社. Ma Chang Shou (2009). *Milletler Tarihi Araştırmaları*. Shanghai Halk Basımevi.
- 芮传明《古突厥碑铭研究》，上海古籍出版社，上海. Rui Chuan Ming (1999). *Eski Türk Yazıtları*. Shanghai Guji Basımevi.
- 盛昱《阙特勤碑跋》. Sheng Yu *Kültigin Yazıtı Notları*. 收入丁麟年《榆林馆金石文字》，《石刻史料新编》第2辑，第20册 Ding Luo Nian. *Yi Lin Guan Jin Shi Yazısı*. İkinci basım, C 20.
- 王明珂《谁是“炎黄子孙”》，载王明珂《父亲那场永不止息的战争》. Wang Ming He (2012). *Yan Huang Soyu Kimlerdir?*. Zhi Jiang Basımevi.
- 吴玉贵《突厥汗国与隋唐关系史研究》，中国社会科学出版社，北京. Wu Yu Gui (1998). *Köktürk Devleti ve Sui-Tang İle İlişkileri Tarihi*. Pekin: Çin Sosyal Bilimler Basımevi.
- [法]勒内·吉罗《东突厥汗国碑铭考释——骨咄禄，默啜和毗伽可汗执政年间（680-734年）》，译：耿升，Rene, Giraud (1984). *Göktürk İmparatorluğu İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları 680-734*. 新疆社会科学院历史研究所，Xin jiang Sosyal Araştırmalar Tarih Bilimi Merkezi.

3. Diğer Kaynaklar:

- ALYILMAZ, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Yayın Numarası: 73., Erzurum.
- ALYILMAZ, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- ALYILMAZ, C. (2007). *Köktürk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara.
- ALYILMAZ, C. (2010). Türk Kültürünün Oluşumunda Damgaların Rolü. *Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı Bildirileri - Astana, C III*, Ankara.
- ALYILMAZ, C., AY, Ö. ve YILMAZ, M. (2010). *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri* (18-20 Kasım 2009), Afyonkarahisar.
- ARSLANOĞLU, İ. *Orhun Yazıtlarında Verilmek İstenen Mesajlar*. Gazi Üniversitesi.
- BARFIELD, T. J. (1989). *The Perilous Frontier, Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- BAYKARA, T. (1973). *Kültekin Anıtına Dair Bazı Notlar*. İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C V/1-4, İstanbul, 221-228.
- BECKWITH, I. C. (2009). *Empires of the Silk Road A History of Central Eurasia From the Bronze Age to the Present*. Princeton University Press.
- BEST, S. ve KELLNER, D. (1991). *Post-Modern Theory: Critical Interrogations*. New York: Guilford Press.

- CLAUSON, S. G. (1971). Some Notes on the Inscription of Tonyuquq, *Studia Turcica*, Budapest.
- DI COSMO, N. (1994). Ancient Inner Asian Nomads Their Economic Basis and Its Significance In Chinese History, *The Association for Asian Studies*.
- DI COSMO, N. (2002). *Ancient China and Its Enemies*. Cambridge University Press.
- DİYARBEKİRLİ, N. (1979). Orhundan Geliyorum, *Türk Kültürü*, XVII/189-199, Ankara.
- ERGİN, M. (2000). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ESİN, E. (1978). *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- FOUCAULT, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Translated by A. M. Sheridan Smith, London: Tavistock Publications Ltd.
- GOLDEN, P. B. (1992). *An Introduction To the History of the Turkic Peoples*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- GÖKALP, Z. (2007). *Türk Medeniyet Tarihi*. Ankara: Elips Kitap.
- GÖKMEN, M. (1981). *Eski Türk Kitabeleri*. İstanbul.
- GÖMEÇ, S. (2001). *Bilge Kağan Külliyesindeki Anıt Mezar*. İstanbul: Orkun Yayınevi.
- GÖMEÇ, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- GÖMEÇ, S. (2011). *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- HOLMGREN, J. (1991). *A Question of Strength: Military Capability and Princess –Bestowal in Imperial China's Foreign Relations (Han to Ch'ing)*, in: *Monumenta Serica*, 39.
- JENKINS, K. (1991). *Re-thinking History*. New York: Routledge.
- KAFALI, M. (2001). Göktürklerin Türk Tarihindeki Yeri, *Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (1980). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (1989). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul.
- KHAZANOV, A. (1983). *Nomads and the Outside World*. The University of Wisconsin Press.
- LİU, M. T. (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- MILLWARD, J. A. (2007). *Eurasian Crossroads A History of Xinjiang*. Columbia University Press.
- MORI, M. *Kuzey Asya'da Eski Türk Devletlerinin Teşkilatı*.
- ÖGEL, B. (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ankara.
- ÖGEL, B. (1984). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara.
- PAN, Y. (1997). Marriage Alliances and Chinese Princess in International Politics from the Han through Tang, *Asia Major*. Third series, 10.
- RENE, G. (1999). *Göktürk İmparatorluğu İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları*. İstanbul. çev. İsmail Mangaltepe.
- SERTKAYA, O. F. (2001). Göktürk Anıtları ve Yazıtları Üzerindeki Çalışmalar, *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*. Ankara.

- SERTKAYA, O. F., ALYILMAZ, C. ve BATTULGA, T. (2001). *Moğolistandaki Türk Anıtları Projesi Albümü*. Ankara.
- SKAFF, J. K. (2012). *Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors, Culture, Power and Connections*. Oxford University Press.
- TAŞAĞIL, A. (2001). *Çinlilerin Göktürkleri Bölme Faaliyetleri*. Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri, Ankara.
- TAŞAĞIL, A. (2003). *Göktürkler I, II, III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAŞAĞIL, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. (1994). *Tonyukuk Yazıtı*. Ankara.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Yazıtları – Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Yıldız.
- TEKİN, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.